

ПАСТИРСТВО СВЯТИТЕЛЯ ПЕТРА МОГИЛИ, МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО, ГАЛИЦЬКОГО І ВСІЄЇ РУСИ (1633–1647)

PASTORATE OF THE HOLY HIERARCH PETRO MONYLA, METROPOLITAN OF KYIV, HALYCH AND ALL RUS (1633–1647)

Із часу прийняття християнства при рівноапостольному князі Володимирі (988 р.) впродовж майже 700 років Київська митрополія перебувала в канонічному підпорядкуванні Константинопольської патріархії. Плідно розвивалася освіта, яка мала свої початки в церковних і монастирських школах. Яскравими й оригінальними були українська церковна архітектура, література, мистецтво та спів. Особливою та унікальною була могилянська доба в час, коли Київська академія стала значним, а в деякі історичні періоди – єдиним православним навчальним закладом. Через це важко переоцінити значення цього навчально-наукового осередку для Православної Церкви.

Випускники Київської академії стояли біля витоків тогочасної науки й мистецтва. Богословська й

Стаття присвячена розгляду важливого питання для сучасної богословської науки – осмислення пастирства митрополита Київського Галицького і всієї Русі святого Петра Могили. Характеризовано основні віхи з життя святого Петра, починаючи з народження і до сходження на митрополичу Київську кафедру. Проаналізовано пастирство святого Петра Могили, яке пронизує всю його діяльність: як проповідництво, так і видавничо-просвітницьку працю, спрямовану на вдосконалення порядку звершення таїнств і чинів Православної Церкви.

Ключові слова: святой Петро Могила, архимандрит, православне пастирство, требник.

* Доктор наук із богослів'я, професор, ректор та професор кафедри церковно-історичних і практичних дисциплін Київської православної богословської академії.

** Doctor of Theology, Professor, Rector and Professor of the Department of Church-historical and Practical Disciplines of the Kyiv Orthodox Theological Academy.

філософська, історична та філологічна, технічна й медична, юридична й педагогічна та багато інших наук беруть свій початок саме в стінах Могилянки. Беззаперечним є і те, що духовна освіта стала тою основою, на базі якої були створені всі навчальні заклади в Україні та інших християнських державах. Оксфордський, Болонський, Паризький і багато інших відомих університетів Європи та Америки як встанові навчальні заклади починали свою історію як школи, училища, колегії чи академії з підготовки пастирів, де викладання здійснювали тільки ченці або ж освічене духовенство [Київська православна, 2015, с. 33, 34].

Значна заслуга належить тут саме святителю Петру Могилі, бо навіть сучасники визнавали його напрацювання. Так, кияни, духовенство, українська шляхта радісно вітали святителя Петра промовами, панегіриками, віршами. Він був справжнім пастирем свого народу. Один із найзначніших засновників православної Київської колегії, автор понад 20 полемічних проповідей, низки книг, значний меценат, архипастир із великої літери разом зі своїм чималим науковим оточенням стає до лав тих, хто формує загальноукраїнську літературну мову й уможливорює її перетворення на мову книжності, науки, викладання, церковного вжитку. «І не вина Могили, – зауважує протоієрей Юрій Мицик, – що цей плідний історичний процес розвитку й формування був пере-

The article is devoted to the consideration of an important issue for modern theological science – understanding the pastorate of the Metropolitan of Kyiv, Halych and All Rus, Holy hierarch Petro Mohyla. The main milestones in the biography of St. Petro, from his birth to his ascension to the Metropolitan Kyiv See, are described. The focus is on the fact that Holy Hierarch Petro Mohyla was a man who lacked neither wealth, nor honor, nor glory before he accepted the monastic status, archimandrite rank and responsibility of the metropolitan.

And because of this, he “committed himself wholeheartedly to God and his conscience to bear the responsibilities imposed on him,” and he justified his obligation by his multifaceted work. The significant merits of Holy Hierarch Petro Mohyla, who was already duly revered by contemporaries, including the clergy, were highlighted, and the Ukrainian nobility joyfully greeted him with speeches, eulogies, and poems. It is shown that Holy Hierarch Petro was a real archpastor for the Ukrainian people, the founder of the Orthodox Kyiv Collegium, the author of more than 20 polemical sermons, a number of books, a significant philanthropist who with his considerable scientific environment became one of those who formed the all-Ukrainian literary language and enables its transformation into the language of literature, science, teaching, church use.

Information on the development of liturgical pastoral care is given, taking into account the

рваний подіями другої половини XVII сторіччя, після яких вживання української мови як небажаного для політики Московії «особливого наречія» було заборонене й на тривалий час у книгах і богослужбах було законсервовано використання церковнослов'янської» [Мицик Ю., прот., 2014, с. 182, 183].

Актуальність теми дослідження полягає в необхідності осмислення пастирської праці святителя Петра Могили в нових реаліях сьогодення, коли Православна Церква України отримала автокефалію від Вселенського Патріарха. Як і в ті складні часи, так і сьогодні нам потрібні чіткі орієнтири й розуміння всієї сукупності складних викликів, які висуває секуляризований світ. Можна впевнено твердити, що одним із перших завдань сьогодення є виховання майбутніх пастирів Церкви Христової, які вивчатимуть та знатимуть свою дорогоцінну спадщину, черпаючи відомості з першоджерел. Переконані, що найкращим прикладом для нас є самовіддане служіння митрополита Київського святителя Петра Могили та багатьох видатних церковних діячів минулого. Сьогодні є велика потреба в дослідженні власне пастирської праці святителя Петра Могили. Сподіваємось, що наша спроба торкнутися цього питання покладе початок ґрунтовнішому вивченню не лише епохи святителя Петра, а передовсім його богословської спадщини – пастирської, проповідницької, полемічної, та просвітницької праці.

Мета роботи – розглянути пастирську працю святителя Петра Могили.

Завданнями нашого дослідження відповідно до поставленої мети є:

- коротко проаналізувати життєвий шлях святителя Петра;
- висвітлити окремі аспекти пастирської праці подвижника;

important role that church preaching has always played in Kyiv Metropolitanate, and in particular in Ukraine. It is emphasized that the main attention of Holy Hierarch Petro was focused on ordering and improving the liturgical life of the Church, through which there has been an influence on the consciousness and spirituality of man both today and at all times. The originality of his pastoral thinking and pastoral work is shown, which consisted in the orientation to the individual spiritual needs of man, in the attempt to organize the Church on the basis of pastoral care. The pastorate of Holy Hierarch Petro Mohyla, which permeates all his activities, is analyzed: both preaching and publishing and educational work aimed at improving the order of performing the sacraments and ranks of the Orthodox Church.

Key words: Holy Hierarch Petro Mohyla, archimandrite, metropolitan, Orthodox pastorate, prayer book (ordinal).

- схарактеризувати просвітницьку діяльність митрополита Петра.

Знанням для багатьох науковців і важливим джерелом для нашого дослідження став Требник святителя Петра Могили, який витримав декілька перевидань [Требник, 1996]. Актуальною працею для нашого сьогодення в час неоголошеної війни з Російською Федерацією став переклад всіх молитов та чинів, поміщених в окремому виданні, яке підготував Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України з назвою «Молитви в час війни» [Могила П., свт. Молитви]. Наукових праць, присвячених постаті святителя Петра Могили, не бракує. Однак не багато з них торкаються питання пастирського служіння святителя. Варто насамперед згадати праці таких дослідників, як І. Власовський [Власовський І., 1990, т. II], С. Голубев [Голубев С., 1893, № 5, с. 18–25; 1883, т. 1], А. Жуковський [Жуковський А., 1997], протоіерей Ю. Мицик та співавтори В. Нічик і З. Хижняк [Мицик Ю., Нічик В., Хижняк З., 2014], В. Нічик [Нічик В., 1997], протоіерей Димитрій Садов'як [Садов'як Д., прот., 2000] та протоіерей Степан Ярмусь [Ярмусь С., прот., 1997].

Святитель Петро (1596–1647) походить із давнього та шанованого молдавського роду Могила. Етимологія молдавського слова *moihila* означає «узвишшя» або ж «пагорб». Щодо точної дати його народження і до тепер між знаними дослідниками не має згоди. Однак, напевне, більшість із них стверджує, що Петро Симеонович Могила народився 21 грудня 1596 р. у сім'ї господаря Валахії (Волощини). Досить рано (у 1607 р.) внаслідок боротьби за владу загинув батько Петра, Симеон, й він разом із матір'ю, княжною Маргарет, був змушений покинути рідні землі та переїхати в Україну, а точніше, Річ Посполиту, до родичів, з-посеред яких були князі Стефан Потоцький, Самуїл Корецький та Михайло Вишневецький [Ярмусь С., прот., 1997, с. 11].

Початкову освіту Петро здобув у Львівській братській школі, адже рід Могила багато допомагав Львівському братству. Згодом він навчався в європейських університетах. Деякі історики вважають, що спочатку Петро Могила здобув освіту в Польській академії в Замості, а відтак учився у різних навчальних закладах Голландії та в Парижі. Петро Могила вільно володів грецькою й латинською мовами і досить швидко опанував богословську науку. Після повернення до Польщі він пішов на військову службу, брав участь у Цецорській (1620 р.) та Хотинській (1621 р.) битвах. Про життя Петра, починаючи від його участі в

Хотинській битві і до постригу в Києво-Печерському монастирі (1625 р.), існує дуже мало відомостей. С. Голубев вважає, що, окрім православного виховання, розвитку майбутнього святителя посприяли й часті зустрічі з митрополитом Іовом Борецьким (його наставником і духівником) [Климов В., 1996, с. 15].

Після смерті архимандрита Печерського монастиря Захарії Копистенського (21 березня 1627 р.) у грудні цього ж року на звільнену посаду було обрано тридцятилітнього Петра Могили. Вже у 1628 р. польський король Сигізмунд III затверджує архимандрита Петра на цій посаді. «Новий архимандрит, – зазначає у своєму нарисі М. Костомаров, – зразу ж виявив свою діяльність на користь монастиря, завів нагляд над священнослужителями у селах лаврських маєтків, малограмотних наказав учити, а впертих і свавільних піддавати покаранням: оновив Церкву, не шкодував витрат на прикрашення печер, підпорядкував лаврі Пустинно-Миколаївський монастир, заснував Голосіївську пустинь, побудував за свій рахунок при Лаврі богадільню для жебраків і задумав завести при Печерському монастирі вищу школу» [Климов В., 1996, с. 37].

29 червня 1629 р. у Києві був скликаний помісний Собор, предметом обговорення якого стали питання примирення уніатів і православних. Однак надії на примирення Церков не справилися ні на Київському, ні на Львівському Соборах. Найболючішою ж трагедією для архимандрита Петра стала смерть святителя Іова Борецького (†1631 р.). Звістку про це він отримав, повертаючись до Києва з освячення Ставропігійської церкви у Львові (16 січня 1631 р.), яка була збудована Львівським братством завдяки значним пожертвам роду Могили [Садов'як Д., 2000, с. 28].

Після ознайомлення з духовним заповітом святителя Іова архимандрит Петро кардинально змінив свої погляди щодо Київського братства, у якому з часом він стає старшим братчиком, опікуном і фундатором. Архимандрит Петро добре розумів значення освіти в розвитку суспільства й прагнув заснувати в Києві такі школи, які відповідали б потребам часу і ні в чому не поступалися подібним європейським навчальним закладам. У 1632 р. відбулося об'єднання лаврської та братської шкіл, які стали основою для Києво-Братської колегії. Це була перша вища школа у Східній Європі. Випускниками цієї колегії, а пізніше академії, була майже вся еліта тогочасної України й Білорусії, а з часом – Московії та багатьох балканських країн. Школа стала справою всього життя Петра Могили. Через

значне зростання кількості учнів в 1634 р. була відкрита філія колегії у Вінниці (яку пізніше перенесли до Гощі на Волинь, де вона проіснувала до кінця XVII ст.), а 1636 р. була заснована колегія в Кременці [Нічик В., 1997, с. 76].

Після смерті польського короля Сигізмунда III Вази (у квітні 1632 р.) почалася підготовка до так званого «конвокаційного» сейму, на якому здійснювався огляд діяльності попереднього короля, обговорювалися різні думки й пропозиції щодо майбутнього королівства. Після цього збирався «елекційний» сейм, на якому обирався новий король. Архимандрит Петро Могила відправився на сейм у складі делегації від імені старця митрополита Київського Ісаї Копинського та всього православного духовенства. На сеймі він відзначився досить активною позицією та вимагав скасування всіляких актів, що забороняли православним будувати церкви, відкривати колегії, типографії тощо. Польський королевич Владислав IV, щоб забезпечити собі більшість при голосуванні, склав спеціальний меморіал, у якому пропонувалося вирішити козацькі питання, віддати православним Київську митрополію, повернути всі її маєтки й монастирі. 8 листопада 1632 р. Владислав був обраний королем і, зваживши на ситуацію, задовольнив прохання православного духовенства, видавши «диплом», яким гарантував православним права й вигоди, більші за ті, що були зазначені в «Меморіалі». Заборонялося чинити всілякі образи православним людям [Власовський І., 1990, с. 169].

Козаки й православне духовенство, бачачи великі результати діяльності молодого архимандрита Петра, в один з останніх днів сейму прийняли рішення усунути від митрополії Ісаю Копинського як людину престарілу й хворобливу. Так, у Варшаві митрополитом було обрано Петра Могилу, якого зразу ж (12 березня 1633 р.) затвердив король Владислав. Невдовзі було отримане благословення від Святішого Патріарха Константинопольського, який надавав йому звання свого «екзарха». У Львові відбулася хіротонія нового очільника Київської митрополії [Грушевський М., 1992, с. 165].

Митрополит Петро Могила з новою силою розгорнув діяльність у церковній, освітній, будівничій галузях та книгодрукуванні. Його зусилля були спрямовані на відновлення повноцінного життя Православної Церкви. Він висунув перед пастирями суворі, але справедливі вимоги. Стосувалися вони передовсім обов'язкової загальної й богословської освіти, ретельного додержання канонічних правил. У грамотах і посланнях він по-

стійно зосереджував увагу священнослужителів на необхідності своїм життям і діяльністю бути прикладом для мирян, виконуючи заповіді Божі, невтомно піклуватися про паству, сумлінно оберігаючи власну честь від найменших негідних вчинків.

У відомство православного митрополита перейшли Софійський кафедральний собор у Києві та приписані до нього храми, а також Видубицький, Михайлівський, Пустинно-Миколаївський монастирі та інші монастирі й храми. У 1634 р. розпочалося відновлення Софійського собору, яке тривало впродовж десяти років. Митрополит наказав також розчистити з-під нашарувань землі залишки Десятинної церкви, під руїнами якої було віднайдено мощі святого рівноапостольного великого князя Володимира та його дружини Анни. За свої кошти святитель відновив і стару церкву Спаса на Берестові, для розпису якої запросив художників з Криту. Він відновив також Трьохсвятительську церкву та Михайлівський собор Видубицького монастиря [Голубев С., 1883, с. 290].

«Надзвичайно важливою у вселенському масштабі була діяльність митрополита у справі систематизації православного вчення. 1640 року скликав церковний Собор, що завжди був неординарною подією в житті Церкви... На цьому Соборі головним питанням було ухвалення Катехізису Петра Могила та Ісаї Трофимовича Козловського. Його було спішно перекладено латиною і послано константинопольському патріарху Парфенію I. Останній зрозумів колосальне значення цієї книги, і тому вжив заходів, щоб проект Патра Могили був розглянутий на Соборі в Яссах. Дещо доповнений, він був затверджений усіма православними патріархами (крім московського) 1643 року», – зауважують митрополит Дмитрій Рудюк та протоієрей Юрій Мицик [2018, с. 26].

У добу святителя Петра Могили обов'язки пастиря не розуміли так, як у наш час, тоді вони зводились переважно до служіння людині в літургійному контексті. Однак у самого митрополита була пастирська чутливість і чіткі пастирські цілі. Святитель Петро був украй чутливим до вимог часу та до потреб людей у цій площині: хоч він і не мав досвіду парафіяльного пастирства, проте його здібності організатора, адміністратора й провідника дозволяли йому висловлювати й реалізовувати ідеї з позицій архипастиря Церкви і саме в контексті тогочасної форми пастирства [Голубев С., 1893, с. 20].

За часів святителя Петра відбувався розвиток літургійного пастирства. Важливо відзначити, що в Київській митрополії,

а зокрема на теренах України, особливу роль у цьому процесі завжди відігравала церковна проповідь. Крім того, увага святителя Петра була зосереджена на впорядкуванні й поліпшенні богослужбового чину – вагомому каналу впливу на свідомість і духовність тогочасної людини. Цим він виявляв свою опіку й турботу як пастир чи ж архипастир [Голубев С., 1893, с. 21].

Прямуючи шляхом пастирства, святитель Петро навіть у контексті літургійного життя наголошував на спасінні конкретної людини. Таке усвідомлення сутності пастирства митрополит виявляв, зокрема, в передмові до Требника 1646 року. Помітно, що методом пастирства він вважав архипастирське слово, а також життєвий приклад. Виходячи, очевидно, з власного життєвого покликання та суспільного й церковного становища, митрополит Петро всю пастирську відповідальність покладає на архиереїв. Саме єпископи, на його думку, мали бути прикладом для довіреної їм пастви. Крім того, в очах митрополита Петра Могили єпископське служіння було наслідуванням служіння апостольського. Спираючись на Євангеліє, він нагадував єпископам, що вони є «світлом для світу», «сіллю землі» (Мф. 5: 14). При цьому «треба уважливо дбати й самому по-ангельському жити, а тих, що йому доручені, належно наставляти», – повчав митрополит. Він нагадує настанову Христа «пасти овець» (Ін. 21: 16), тобто дбати про добробут дорученої під опіку архиереїв пастви: «Архіерей повинен провадити овець прикладом свого життя й повчанням...» [Требник, 1996; Білодід О., 1993, с. 38].

Отже, особистий приклад і повчання, звернені до особи, – дуже важливий елемент християнського пастирства, на думку митрополита [Білодід О., 1993, с. 38].

Великий фрагмент Требника присвячений темі єдності Православної Церкви, що разом зі своєю паствою терпіла утиски й розколи, які загрожували самому існуванню православ'я. Важливо, що Требник – це пам'ятка козацької доби, бо він побачив світ напередодні національно-визвольної війни українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького [Петро Могила, свт., 2014, с. 7, 8].

Навчаючи архиереїв пастирського служіння, митрополит Петро Могила говорив дещо й про самого себе як архипастиря Церкви. Він зауважував, що все життя вболівав серцем, розуміючи убогість власних знань, але в міру сил працював і з Божої благодаті працював не марно. При цьому він визнавав себе пастирем законним, який всією душею перед Богом і власним

сумлінням зобов'язався нести покладені на нього обов'язки. Саме така відданість церковному служінню давала митрополиту сили вести Церкву розумно й енергійно та наполягати на такій самій відданості з боку єпископів, які повинні були пасти доручене їм стадо мужньо, розумно, словом повчання, постійною працею і святим прикладом. Останній, на думку святителя, має надзвичайну силу не тільки у вихованні дітей, а й у навчанні людей дорослих. Митрополит вірив, що приклад дуже важливий у пастирській праці. Архипастир дорікає владикам, кажучи, що їм належить бажати єпископства не задля властолюбства й панування, а з любові до корисної праці.

Щодо вчительства в Церкві, то ця служба також належить єпископові. Митрополит Петро наголошував на цьому в передмові до свого Требника. Але водночас він добре усвідомлював, що наймасовішим виразником церковного пастирства було нижче духовенство, а тому рішуче дисциплінував його, вимагав доброї освіти, сумлінного виконання обов'язків, бездоганного життя. Крім того, для парафіяльного духовенства в пастирській праці важливими були дотримання правил богослужіння, правдива проповідь, духовне повчання згідно з церковною наукою. Саме про це дбав предстоятель Київської митрополії, виправляючи та впорядковуючи богослужбову літературу. Ось як зорієнтовував митрополит священників щодо нового Требника: «Набувши ж цю книгу, вже не слід вживати непотрібного з названих вище требників. Бо доти ніч триває, поки сонце не освітить землю. До цього часу й тобі виконання непотрібного з названих требників не враховувалося за гріх Богом Вседержителем. Але коли з обов'язку нашого архиєрейського смирення освітлені похмурі хмарини неусвідомлених помилок і різне непотрібне вже виявлено, розігнано й видалено, то не подобає тобі, як правдивому православному синові, суперечити й ображатися на свого пастиря і отця. Пам'ятай, що архиєрейська наука і нагадування мають бути сприйняті як від намісника Божого, за словами Спасителя: «Хто вас приймає – приймає Мене, хто приймає Мене – приймає й того, хто Мене послав» [Требник, 1996, передмова].

В одній із західних праць, присвячених історії лікування душ, є розділ про пастирське служіння в цьому напрямку у східній Православній Церкві. Розділ містить згадку про те, що у своєму Катехізисі 1643 року митрополит Петро Могила вжив вислів «священник-духівник». Це наводить на думку, що святитель був ознайомлений із грецькою ідеєю духовного вітцвіства,

хоч цей грецький феномен не був тривалим. Однак, крім цього припущення, є й об'єктивніші підстави визначити засади пастирського мислення митрополита Петра Могили як традиційні, освячені духовною працею великого інтелектуала свого часу. Вся його пастирська думка концентрувалася на євангельському вченні й цитуванні слів Господа нашого Ісуса Христа.

Митрополит часто користувався метафорами для того, щоб передати пастирські ідеї єпископам, священникам і всім вірним. Це був його спосіб звернення до серця й розуму людини, у якому б становищі вона не перебувала. Доказом цього був постійний діалог святителя Петра з «ласкавим чительником» (читачем), викладений часто «простою», тобто зрозумілою народною мовою.

У формуванні власної пастирської орієнтації святитель бачив прекрасні приклади подвижників благочестя, з-посеред яких на перше місце варто поставити його духовного батька, святителя Іова Борецького, першого митрополита з відродженої Єрусалимським патріархом Феофаном православної ієрархії Київської Митрополії (у 1620 р.), а також інших визначних діячів цього й попередніх часів.

Крім таких загальновідомих праць Петра Могили, як Великий та Малий Катехізиси, Требник, показовою у цьому сенсі є досить маловідомий твір «Книга душі, нарицаємое злото», написана «трудолюбієм Петра Могили, воеводича землі Молдавської, Милостію Божією архимандрита Св. Великої Лаври Печерскія в Києві». Загальна її мета означена у заголовку: «Книга душі нарицаємое злото, полазная о наслідованю Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа і о пріймованю Божествених Тайн особам духовним і свіцьким». У передмові до праці сказано: «Бажаю, щоб люди християнські, ім'я Його Святе на собі носячи, наслідували, а тим більше духовні, а потім звичайні побожні й світські... щоб її товаришкою зробили, і в побожному вихованні собі її брали, з собою носили, без неї ніде не бували, з нею засинали... Богу святому те поручаю, ласкавий чительнику, а до тих книжок нелінивого тебе відсилаю. Амінь» [Семчишин М., 1993, с. 154].

Святитель Петро сприймався сучасниками і навіть нащадками як людина авторитарна з суворим характером, що цікавлена насамперед в дотриманні церковної дисципліни. Однак сторінки «Книги душі» показують святителя як добродушного пастиря, що турбується земною й есхатологічною долею людей духовних і «звичайних побожних світських» і ба-

жає допомогти їм саме як пастир. Тут можна побачити його пастирське серце: «...Дай все за все, нічого не шукай, нічого назад не бери, стій щиро при мені (при Христі)... Про те думай, щоб тобі звільнитися від усякої прив'язаності, і нагий нагого Христа наслідувати... О Боже Милосердний, де знайдеться такий, щоб був би готовий служити Тобі дарма! Рідко знайдеться такий з духовних, який позбувся б усіх речей... Не кожній людині відкривай серце своє, а май діло з мудрим і тим, що боїться Бога... Не хвалися своїм знанням або будь-якою людиною, що живе хитрощами, і будь у Божій благодаті, яка допомагає покірним, а понижує тих, що заносяться собою». Або ось ще: «О чоловіче, де б ти не був і де б не обертався, завжди будеш у недостатку, якщо не навернешся до Бога... Хто хоче позбутися гріха, а благодать Божу здобути і прагне придбати собі приязнь свого Творця, тому треба каятися всім серцем своїм і триматися того обома руками, як дошки по розбитті корабля» [Семчишин М., 1993, с. 155, 156].

Упокорення перед Богом та покаяння – це необхідні кроки на шляху спасіння, на шляху, яким і має проводити свою паству правдивий пастир. Спасіння людини – виразна мета всієї праці святителя. У передмові до Требника митрополит також писав: «Щиро ж пильнуй, освященний Причте, набути цю, таку потрібну для Спасіння тобі й твоєму ближньому, книгу, пам'ятаючи про те, що у цьому марному світі для спасіння душі твоєї нічого дорогоціннішого й милішого не повинно бути, згідно зі словами Спасителя: «Що дасть людина навзамін за душу свою, якщо й увесь світ здобуде?» [Требник, 1996, передмова].

Тож спасіння людської душі – це найвища категорія, найсильніша мотиваційна сила пастирської свідомості і всієї діяльності святителя Петра Могили. Це витікало з його глибокого розуміння ролі й значущості спасіння. Справа спасіння є найвищим служінням Богу, найбільшою вартістю у світі, бо ж навіть Ісус Христос спасіння душі людини ставить вище за багатства усього світу. Готуючи до друку літургійну та іншу віроповчальну літературу, святитель Петро не лише впорядковував Церкву, але й вибудовував людину, просвічуючи її пізнанням своєї віри та розумінням справи спасіння. Так, у передмові до «Малого Катехізису» митрополит доручав священникам читати його в домівках, вивчати і з християнського обов'язку передавати набуте знання віри тим, хто не може читати. Він закликав батьків навчати здобутої катехитичної істини своїх дітей, членів родини та челядь. Зрозуміло, що не випадково митрополит Петро

велів і духовним особам, і мирянам «пильно» та «з увагою» читати ці книги. У цьому нагадуванні відчувається пастирська пересторога і священникам, і єпископам, і простим мирянам не трактувати істини віри та богослужбові чини легкодушно, не прочитувати їх механічно. Бо ж зауважував Господь Ісус Христос, що «наближаються до Мене люди ці устами своїми, й устами шанують Мене, серце їхнє далеко від Мене» (Мф. 15: 8–9).

Очевидно, святитель Петро мав на увазі усвідомлення священнослужителем та вірних того, що саме відбувається під час Літургії, яка місія звершується в царині духу. Це нагадує так звану священну «інтенцію» в латинській Церкві, за що як приклад латинізму дехто засудив митрополита. Але, безперечно, він намагався виробити у священників та їхньої пастви усвідомлення змісту літургійного служіння, щоб вони були справжніми його учасниками. Святитель наполягав на необхідності «заходитися пильно читати» катехитичні й літургійні тексти, адже в цьому пильному читанні й звершенні богослужінь він вбачав саму дію спасіння людської душі.

Святитель Петро Могила вирізнявся надзвичайною пастирською чутливістю до викликів, які стояли перед Церквою, та до потреб людей у цій площині. Творча енергія митрополита була зосереджена на впорядкуванні й поліпшенні літургійного життя Церкви, богослужбової свідомості й духовності священників і мирян. Про це свідчить грандіозна праця святителя Петра Могили як просвітителя, літургіста й проповідника. Пастирська мета діяльності митрополита виявилася саме в тому, що засвоєння істин віри, християнської доброчесності, богослужбового порядку, якими він так опікувався, значною мірою сприяло задоволенню духовних потреб конкретної людини і, найголовніше, спрямовувало людину есхатологічно, бо йшлося про шлях спасіння душі. Тут святитель тримався євангельської традиції, визнаючи спасіння душі як найвищу цінність.

Оригінальність його пастирського мислення та пастирської праці полягала у зорієнтованості на індивідуальні духовні потреби людини, у намаганні зорганізувати Церкву на засадах пастирства. Невипадковою видається не зовсім звичайна як на той час діалогічність творчості святителя Петра, що був людиною, якій не бракувало ні статків, ні честі, ні слави до того, як він прийняв чернечий стан, архимандритство й відповідальність митрополита. Він «усією душею перед Богом і своїм сумлінням зобов'язався нести накладені на нього обов'язки» і зобов'язання своє виправдав багатогранною працею.

Зараз, у період, коли в незалежній Українській державі відбувається становлення автокефальної Української Православної Церкви (особливо після її визнання Вселенським Патріархом та іншими Православними Церквами), повернення до давніх традицій Церкви та засвоєння її надбань, потрібно звертати свій погляд на епоху святителя Петра Могили, яка не випадково називається могилянською. Це відповідна нагода для осмислення всіх його напрацювань у ділянці пастирського богослів'я і православного пастирства.

1. Білодід О. Загадка Петра Могили // Київська старовина. Київ, 1993. С. 36–41.
2. Власовський І. Нарис Історії Української Православної Церкви: В 4 т. Нью-Йорк – Київ – С. Бавнд Брук, 1990. Т. II. 398 с.
3. Голубев С. В защиту киевского митрополита Петра Могилы // Киевские епархиальные ведомости. Киев, 1893. № 5. С. 18–25.
4. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: Опыт исторического исследования: В 2 т. Киев: тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883–1898. Т. 1 (1883). XII, 559, XV, 576 с.
5. Грушевський М. З Історії Релігійної думки на Україні. Київ: Освіта, 1992. 191 [1] с.
6. Дмитрій Рудюк, митр., Мищик Ю., прот. Київські митрополити XVII–XVIII ст. Харків: Фолио, 2018. 121 с.
7. Жуковский А. Петро Могила і питання єдності церков. Київ: Мистецтво, 1997. 304 с., іл.
8. Київська православна богословська академія / [авт.-укл.: прот. Олександр Трофимлюк, прот. Віталій Клос, О. Я. Мирончук]. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2015. 255, [1] с.
9. Климов В., Колодний А., Жуковский А. та ін. Феномен Петра Могили. Київ: Дніпро, 1996. 270 с.
10. Мищик Ю., прот., Нічик В., Хижняк З. Святий Петро Могила. Київ: НАН України, 2014. 399 с.
11. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України. Київ: 1997. 270 с.
12. Петро Могила, свт. Молитви в час війни: Переклад із церковнослов'ян., упорядкув., передм., коментарі: Людмила Іваннікова; ред. прот. Юрій Мищик. Київ, 2014. 184 с. (Серія: Пам'ятки української православної богословської думки XVII ст.; т. 3).
13. Садов'як Д. Петро Могила – митрополит Київський. Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2000. 160 с.
14. Семчишин М. Тисяча років Української культури. Історичний огляд культурного процесу. 2-ге вид., фототипне. Київ, 1993. 836 с.
15. Требник Петра Могили. Факсимільне відтворення тексту з видання Києво-Печерської Лаври 1646 року. 3-є вид. Київ, 1996.
16. Ярмусь С., прот. Петро Могила: богослов, церковний і культурний діяч. Київ, 1997. 186 с.

1. Bilodid O. Zahadka Petra Mohyly // Kyivska starovyna. Kyiv, 1993. S. 36–41.
2. Vlasovskiy I. Narys Istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy: V 4 t. Niu-York – Kyiv – S. Bavnd Bruk, 1990. T. II. 398 s.
3. Holubev S. V zashchitu kievskoho mitropolita Petra Mohyly // Kievskye eparkhialnye vedomosti. Kiev, 1893. № 5. S. 18–25.
4. Holubev S. Kyevskaa mitropolit Petr Mohyla i eho spodvizhnyky: Opyt istorycheskoho issledovaniya: V 2 t. Kiev: typ. H. T. Korchak-Novitskaho, 1883–1898. T. 1 (1883). XII, 559, XV, 576 s.

5. Hrushevskiy M. 3 Istorii Relihiinoi dumky na Ukraini. Kyiv: Osvita, 1992. 191 [1] s.
6. Dmytrii Rudiuk, mytr., Mytsyk Yu., prot. Kyivski mytropolyty XVII–XVIII st. Kharkiv: Folio, 2018. 121 s.
7. Zhukovskiy A. Petro Mohyla i pytannia yednosti tserkov. Kyiv: Mystetstvo, 1997. 304 s., il.
8. Kyivska pravoslavna bohoslovska akademiia / [avt.-ukl.: prot. Oleksandr Trofymliuk, prot. Vitalii Klos, O. Ya. Myronchuk]. Kyiv: Vydavnychi viddil UPTs Kyivskoho Patriarkhatu, 2015. 255, [1] s.
9. Klymov V., Kolodnyi A., Zhukovskiy A. ta in. Fenomen Petra Mohyly. Kyiv: Dnipro, 1996. 270 s.
10. Mytsyk Yu., prot., Nichyk V., Khyzhniak Z. Sviatyi Petro Mohyla. Kyiv: NAN Ukrainy, 2014. 399 s.
11. Nichyk V. Petro Mohyla v dukhovnii istorii Ukrainy. Kyiv: 1997. 270 s.
12. Petro Mohyla, svt. Molytvy v chas viiny: Pereklad iz tserkovnoslovian., uporiadkuv., peredm., komentari: Liudmyla Ivannikova; red. prot. Yurii Mytsyk. Kyiv, 2014. 184 s. (Seriia: Pamiatky ukrainskoi pravoslavnoi bohoslovskoi dumky XVII st.; t. 3).
13. Sadoviak D. Petro Mohyla – mytropolyt Kyivskiy. Kyiv: Vyd-vo im. O. Telihy, 2000. 160 s.
14. Semchyshyn M. Tysiacha rokov Ukrainskoi kultury. Istorychnyi ohliad kulturnoho protsesu. 2-he vyd., fototypne. Kyiv, 1993. 836 s.
15. Trebnyk Petra Mohyly. Faksymilne vidtvorennia tekstu z vydannia Kyievo-Pecherskoi Lavry 1646 roku. 3-ye vyd. Kyiv, 1996.
16. Yarmus S., prot. Petro Mohyla: bohoslov, tserkovnyi i kulturnyi diiach. Kyiv, 1997. 186 s.